

Відгук
офіційного опонента доктора філософських наук Христокіна Геннадія
Володимировича на дисертацію Картаєва Володимира Вікторовича
«ВІДКРИТИЙ ТЕЇЗМ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ» на здобуття наукового
ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.14 – богослов'я

Дисертація написана на гостро актуальну тему, яка є особливо важливою для українського протестантського середовища. Вітчизняні баптисти, а за ними і п'ятидесятники, сповідували доктрину, близьку до армініанства, що сповідувало гармонійне поєднання Божого передвизначення і людської волі. Але на початку 1990-х років велика кількість викладачів із Заходу принесла у місцеві семінарії кальвінізм, що наголошував на безумному значенні Божого передвизначення і заперечував будь-яку роль особистої свободи волі у спасінні. Дискусії між армініанством і кальвінізмом мали велике значення, хоча поступово вони стали менш значимими, ніж дискусії на більш актуальні теми. Але все таки у теоретичному плані саме суперечки між армініанством і кальвінізмом є найважливішими для класифікації богословських позицій викладачів семінарій та звичайних теологів. Поступово стало зрозумілим, що дуалістичне бачення теми провидіння є вкрай обмеженим, оскільки крім армініанства та кальвінізму існує велика множина можливих моделей розуміння провидіння та його співвідношення із свободою волі особистості. Розвиток сучасної теології має за провідну тенденцію наростання множини теорій стосовно співвідношення провидіння і свободи волі людини. Особливо активно розвивають ті теологічні концепції, які є спорідненими до армініанства. Найбільшої слави заслужила філософія процесу, яка виникла під впливом філософії Вайтгеда, але пропонована цією теологією доктрина про Бога занадто радикально суперечить традиційному богословському світогляду, приписуючи Богові темпоральність, незнання майбутнього, радикальну змінюваність Божої волі. Сучасна теологія може змиритися з такого роду атрибутами, якщо мова йде про висновки із персоналістичного характеру існування Бога, але спроби утвердити ці атрибути як наслідки прийняття метафізики Вайтгеда сприймаються переважно критично. Тому не дивно, що виникає особлива течія «відкритого теїзму», яка намагається не брати до уваги різні метафізичні засади, а робити провадити рефлексії виключно у межах теологічного дискурсу, орієнтуючись на дотримання як норм науковості, так і норм традиційності. Крім загальної теологічної рефлексії щодо передвизначення як атрибуту Бога та аналізу співвідношення передвизначення і свободи волі людини, відкритий теїзм цікавий врахуванням персоналістичності Бога, цікавий побудовою самотійної релігійної філософії та певним прийняттям персоналістичного образу змінного Бога у своїй герменевтиці. Теорії відкритого теїзму мають велике значення завдяки їх узгодженості з образом Бога у біблійному світогляді та у ранній християнській традиції. Як відомо, у тексті Біблії не раз зазначається, що Бог змінює свої рішення чи піз впливом молитов чи з мотивів милосердя, жалю, співчуття. У традиції

зустрічаємо численні свідчення мислителів латинського та грецької патристики про те, що Бог певні події зовнішньої сторони життя людського життя перевизначив, а певні події, що є частиною моральної історії людини Бог лише передбачає, при чому допускаючи різні варіанти розвитку подій в залежності від моральних виборів людини. Також і схоласти не раз визначали, що свобода людини та всіх розумних істот є тим «створеним Богом каменем, Який Він не може підняти». Святий Миколай Кавасила розповідає, що Бог дарував людині «автономію» та прийняв рішення ніколи її не порушувати. Для Бога людська особистість не є апофатичною даністю, як для інших розумних істот. Але її свобода є непорушною, з врахуванням суверенних актів свободи особистості Бог вибудовує майбутнє, знову і знову намагаючись підштовхнути людину на шлях спасіння. Лише у часи Реформації перемагає доктрина, що походить від ідей пізнього Августина – доктрина про абсолютне напередвизначення. Змагання з цією доктриною для відкритих теїстів не є самоціллю: вони лише бажають оновити традицію, показати можливість більш адекватних інтерпретацій Божого провидіння, яке б не було повним напередвизначенням. Пізнання персоналістичного виміру Трійці приводить до більшого наголосу на свободі Бога, приводить до критики онтології, згідно з якою Бог визначається власною сутністю. Маємо виділити кілька стратегій критики онтології. Згідно з першою, неотрадиційною православною стратегією, провидіння є енергією Бога, і між енергіями та сутністю є певна різниця, що передбачає можливість зберегти незмінність сутності при змінності енергій. Для відкритого теїзму така концепція має у собі очевидне визнання певного дуалізму в Богові, що суперечить традиційним уявленням про Бога. Також персоналістично-екзистенціалістське уявлення про Бога як персональну койнонію, яка позбавлена сутності, є чистою подією, є певним нонсенсом, що суперечить віровчительним формулам минулого. Такі уявлення видаються відкритим теїстам не стільки пост-метафізичними, скільки зовсім не філософськими і не богословськими. Поетичність персоналізму та психологізм екзистенціалізму роблять таке тлумачення слабкою філософією та теологією, концепції якої неможливо верифікувати. Відповідно, відкритий теїзм намагається триматися класичного вчення Томи Аквінського, за яким промисел Божий тотожний із сутністю Бога, а можливість надання іншим розумним істотам такої свободи, що передбачала варіативність майбутнього є чистим даром для цих розумних істот та певним самообмеженням для Бога. Чому і як саме Бог не знає майбутнього – це поле для значної кількості можливих моделей осмислення і дисертант детально аналізує основні різновиди відкритого теїзму, які по різному пояснюють незнання майбутнього.

Головним наслідком прийняття відкритого теїзму є надійна гарантія того, що Бог не визначає усі події у нашому житті, оскільки Він або повністю не знає майбутнього, або знає його лише частково. Для нас особисто очевидно, що нескінченний Розум може знати нескінченну множину варіантів майбутнього, і певні нариси такої теорії знаходимо у Максима Сповідника, згідно з яким навіть немає жорсткого визначення таких загальних параметрів людського життя як

можлива тривалість людської історії. Православна традиція сповнена свідченнями про те, що Бог знову і знову з різних мотивів, пов'язаних з милосердям, відкладає Друге Пришестя. Це дозволяє жити з есхатологічним очікуванням з одного боку та мати реалістичну позицію щодо історичних подій, постійно діючи з переконаністю, що витрачені зусилля на позитивну діяльність не пропадуть, а змінять ситуацію на краще. Однак нескінченна варіативність у промислі все ж таки є певною логічною трудністю для відкритих теїстів, і тому вони скоріше намагаються надати теорію відкритого майбутнього, яке до настання реальних подій продовжує бути не визначеним.

Дисертант детально аналізує різні моделі Провидіння і показує як за допомогою моделей або парадигм можна класифікувати відкритий теїзм, показуючи його характерні риси та виявляючи його відмінності від інших моделей Провидіння. Особливо важливо, що дисертант пропонує критерії оцінки богословських моделей, виділяючи чотири основні критерії: 1. *Згода з біблійним свідченням*; 2. *Співзвучність із Традицією*; 3. *Концептуальна врозумливість або когерентність*; 4. *Придатність для життя*. Модель відкритого теїзму приймається багатьма богословами саме тому, що дозволяє краще узгодити богословське уявлення про Бога із зображенням Бога у Біблії та із великою множиною свідчень Писання. Дійсно, лише невелика кількість біблійних пасажів говорять про абсолютне напередвизначення історичних подій Богом і мислителі грецької патристики говорили про метафоричність цих виразів. Але вчителі Реформації прийняли деякі біблійні твердження як формули догматів, а у більшості інших не хотіли бачити аналогічного значення. В результаті сьогодні, з відкриттям поетичної природи біблійного світогляду та метафоричної природи біблійних концептів саме відкритий теїзм має значні переваги у претензії на статус «здорового біблійного вчення». Про те, що закоріненість у традиції у відкритого теїзму більша, ніж у кальвінізму, ми вже багато сказали у попередніх рефлексіях нашого відгуку. Головні зусилля відкритих теїстів спрямовані на доведення того, що їх концепції є когерентними, тоді як конкретні моделі провидіння сповненні явних та прихованих суперечностей. Текст другого і третього розділів надає величезну множину конкретних аргументів на користь такого бачення ситуації. Також до всього цього необхідно додати і те, що концепції відкритого теїзму дозволяють показати можливість несуперечливого поєднання християнського світогляду із сучасним науковим світоглядом. А така перевага, на наш погляд, є основним достоїнством відкритого теїзму. Звичайно, що для пересічного вірного важливою є впевненість у тому, що Бог може почути молитви його або громади, змінити майбутнє у кращу сторону. Навіть саме навернення, скільки б не говорили кальвіністи про його напередвизначенність, переживається особистість як вільний акт, який має певні благі наслідки для особистості. Звичайно, людина може не приписувати собі добрих діянь, але вважати їх плодом благодаті. Але рішення здійснити певні акти все-таки очевидно належить особистості. І не розчаровувати вірних у тому, що вони щось вирішують, думають, люблять, а не є ляльками-автоматами – практично значимо. Фактично, сьогодні лише деякі східні

культури схильні приймати всерйоз або позірно кальвінізм. Усі інші християни фактично живуть як армініани та інші традиціоналісти, для яких дія людської волі важлива поруч із важливістю дії Божої благодаті. Моделі взаємодії свободи і благодаті можуть бути різними, але сама така взаємодія є очевидною. Відкритий теїзм дає одну з богословських інтерпретацій того світогляду, який практично апробований та є для більшості християн єдиноприйнятним у їх реальному релігійному житті. А практика, як відомо, є критерієм істини.

У дисертації привертає увагу висока філософська культура автора дослідження, який володіє сучасною аналітичною філософією, прекрасно розуміє як сучасна логіка і теорія вірогідності використовуються у теології, вільно орієнтується в історії теології. Знання автора про сучасну теологію є енциклопедичними та вичерпними. Також необхідно особливо відмітити високий рівень володіння матеріалом при аналізі герменевтики відкритого теїзму. Автор прекрасно орієнтується у всій сучасній філософській та богословській герменевтиці, так ніби тільки і робить, що викладає її або пише про неї. При всіх енциклопедичних знаннях відкритого теїзму як богословської течії, всієї сучасної теології та філософії, всіх історичних та сучасних контекстів, важливих для відкритого теїзму, автор зберігає критичність власного мислення, робить влучні зауваження. Його робота за власним стилем нагадує вдало проведену багато годинну хірургічну операцію, під час якої не існує права на помилку і кожен крок має бути лише єдиноможливим влучним кроком для того, щоб загальний успіх став дійсно можливим. Робота є не лише взірцем прекрасного теоретичного дослідження, а й має велику практичну актуальність, обов'язково стане методологічним підґрунтям для нових досліджень українських богословів та релігієзнавців.

Дисертація залишає у нас ряд питань.

1. Хотілося б більше почути про основні способи критики відкритого теїзму, по-перше, у богословському середовищі, по-друге, у популярній християнській культурі кальвіністів.

2. Наскільки прийняття відкритого теїзму сприяє зростанню політичної та соціальної активності християн сьогодні.

3. Якими є перспективи кальвінізму в академічному середовищі та християнському світогляді народних мас?

4. Наскільки крах трудової етики кальвінізму спонукає християн шукати концепцій, які передбачали б трудову етику творчо-спонтанного самореалізації, а не аскетичного виконання обов'язку? Наскільки це підштовхує до розвитку відкритого теїзму?

5. Якими є перспективи розвитку ідей відкритого теїзму? Чи обов'язково для цього розвитку є необхідним оволодіння інструментарієм сучасної аналітичної філософії?

6. Цікавою була б Ваша експертна думка з такого питання. Наскільки прийняття ідей відкритого теїзму Свінберном було причиною його переходу до православ'я? Наскільки має змінитися богословський дискурс протестантизму, щоб

щоб представники відкритого теїзму почувалися себе цілком вільними у висловленні власних поглядів та залишалися протестантами?

7. Наскільки прийняття ідей відкритого теїзму як частини нормативної традиції протестантської теології сприяє екуменічній співпраці з сучасними православ'ям та католицизмом?

8. Наскільки і ідеї відкритого теїзму властиві православним богословам? Які перспективи використання аналітичної методології відкритого теїзму в сучасній православній теології?

Висловлені зауваження покликані поглибити наукову дискусію навколо представленої роботи і не знижують загальної позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. Дисертація має новаторський характер, відкриває нові перспективи для української академічної теології. Дисертація відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, авторефератом, публікаціями автора дають підстави для загального висновку про те, що робота **Картаєва Володимира Вікторовича «Відкритий теїзм: критичний аналіз»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 - релігієзнавство.

**Доктор філософських наук,
доцент кафедри
філософії та політології
Університету державної фіскальної
служби України**

